

DIKTATAURA KRALJA ALEKSANDRA. OTPOR ŠESTOJANUARSKOJ DIKTATURI

PROKLAMACIJA KRALJA ALEKSANDRA

6. januara 1929.

... Nastupio je čas, kad između Naroda i Kralja ne može i ne srne biti više posrednika ...

Parlamentarni red i sav naš politički život dobijaju sve više negativno obeležje, od čega Narod i Država imaju za sada samo štete. Sve korisne ustanove u našoj Državi, njihov napredak i razvitak celokupnog našeg narodnog života, dovedeni su time u opasnost.

Od takvog nezdravog političkog stanja u zemlji strada ne samo unutarnji život i napredak, nego i sređivanje i razvijanje spoljnih odnosa naše Države, kao i jačanje našeg ugleda i kredita u inostranstvu.

Parlamentarizam, koji je kao političko sredstvo po tradicijama od Moga nezaboravljenoga Oca, ostao i Moj ideal, počele su zaslepljene političke strasti zloupotrebljavati u toj meri, da je postao smetnja za svaki plodni rad u Državi.

Žalosni razdori i događaji u Narodnoj Skupštini pokolebali su kod Naroda veru u korisnost te ustanove. Sporazumi, pa i najobičniji odnosi između stranaka i ljudi, postali su apsolutno nemogući.

U mesto da parlamentarizam razvija i jača duh narodnog i državnog jedinstva, on — ovakav, kakav je — počinje da dovodi do duhovnog rasula i narodnog razjedinjavanja. Moja je sveta dužnost, da svim sredstvima čuvam Državno i Narodno jedinstvo. I ja sam rešen, da ovu dužnost bez kolebanja ispunim do kraja.

Čuvati jedinstvo narodno i celinu državnu, to je najviši cilj Moje Vladavine, a to mora biti i najveći zakon za Mene i svakoga. To Mi nalaže Moja odgovornost pred Narodom i pred istorijom. To Mi nalaže ljubav prema Otadžbini i pijetet prema bezbrojnim dragocenirom žrtvama, koje padoše za taj ideal.

Tražiti leka u tom zlu u dosadanjim parlamentarnim promenama vlade ili u novim zakonodavnim izborima, značilo bi gubiti dragoceno vreme u uzaludnim pokušajima, koji su nam već odneli nekoliko poslednjih godina. Mi moramo tražiti nove metode rada i krčiti nove putove...

Radi toga rešio sam i rešavam, da Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921 godine prestane važiti. Svi zemaljski zakoni ostaju u važnosti, dok se prema potrebi Mojim Ukazom ne ukinu. Na isti način donosiće se u buduće novi zakoni.

Narodna skupština izabrana 11 novembra 1927 godine raspusta se.¹...

Službene novine Kraljevine SHS, 6. januar 1929.

¹ Zavodeći apsolutistički režim, kralj Aleksandar ga je opravdavao opštin društvenim interesom: da se zemlja spase od dezintegrativne aktivnosti stranaka, ojača iznutra i obezbedi od pritiska Italije i drugih revizionističkih država. U jugo-

13. januara 1929.

... Kraljevska vlada ima za glavni cilj da zavede potpuni red i punu disciplinu u državnoj administraciji, da izvrši u što kraće vrijeme potpuno izjednačenje zakonodavstva u cijeloj državi i time osigura uslove punoj pravnoj sigurnosti i poretku.

U naročitom programu rada, koji će kraljevska vlada podnijeti Nj. Vel. Kralju na odobrenje, izložit će se osnovi za puni razvoj svih duhovnih, kulturnih i ekonomskih snaga našeg naroda. U tom pogledu jedna od glavnih briga kraljevske vlade je, da se što većom štednjom i racionalnom upravom srede što prije i ojačaju državne finansije i shodnim mjerama riješe opće nevolje naroda u privrednom i socijalnom pogledu ...²

Novosti, 14. sječanj 1929; F. Čulinović, *Dokumenti*, 293.

slovenskoj formuli jedinstva gledala se „nacionalna“ kategorija. Smatrao je da je deset godina zajedničkog života bilo pretpostavka da se Kraljevina stabilizuje, a unutrašnja državna organizacija i zakonodavstvo izjednače. Političke partije i parlamentarni život građen na nacionalnim osnovama posmatrao je kao kobne po državnu zajednicu. Stranke su bile regionalne, zagovarale partikularističke interese, nalazile se u međusobnoj konfrontaciji po nacionalnoj i političkoj liniji; iznutra razrovane i štetne za zajednički opstanak. „Čvrstoručka orijentacija“ u međuratnoj Evropi nije bila retkost. U južnoj i istočnoj Evropi posle 1918. bilo je više diktatorskih režima. Svet je očekivao da je ova Aleksandrova vanustavna intervencija kratkog trajanja i da će se ponovo uspostaviti zdraviji parlamentarni sistem. Kralj i šestojanuarska vlada stvarali su utisak da je reč o neophodnoj meri najvišeg vrha kako bi se zemlja izvukla iz razornih političkih borbi, nacionalnih sukoba, „plemenske zaslepljenosti“, a, na drugoj strani, prevazišle socijalne i ekonomske nevolje koje su sve više pritiskale. Apsolutizam je bio predstavljen kao jedini način da se spase ugroženo jedinstvo države i naroda. Kralj je za donošenje ove izvanredne mere obezbedio podrška spoljnih krugova: Francuske i čehoslovačke. Da njegova odluka nije bila nagla govori pripremljeno zakonodavstvo. Danas se može tvrditi samo to da je kralj o diktaturi počeo pomišljati i pripremati prelaz na njrf tek posle skupštinskog atentata na predstavnika Seljačko-damokratske koalicije. Razgovor kralja sa prvacima građanskih stranaka uoči zavođenja šestojanuarske diktature nije prelazio granice taktičkog poteza kojim je trebalo staviti do znanja javnosti da je pokušano i poslednje sredstvo za postizanje sporazuma, demonstrirati visoki stepen razlika i strpljivost krune da se nađe rešenje i izmire dijametralno suprotna gledišta, čak i među građanskim političarima.

² Predsednik vlade general Petar Živković je bio kraljev čovek od poverenja: komandant Kraljeve garde, jedan, od najistaknutijih ljudi tajne vojne organizacije „Bela ruka“, ako ne i njen šef, sprovodnik Aleksandrove volje i ličnost koja je za njegov račun sarađivala sa delom političara, izvršavala razne poverljive poslove. U šestojanuarskoj vladi našla se i grupa hrvatskih političara i poslovnih ljudi: S. Svrljuga, O. Frangeš, Ž. Mažuranić, M. Drinković i T. Alaupović; Slovensku ljudsku stranku u vladi je predstavljao A. Korošec. Industrijski i bankarski krugovi Hrvatske dali su kralju Aleksandru podršku uvereni da režim „čvrste ruke“ najbolje obezbeđuje interese krupnog kapitala, čuvajući istovremeno zemlju od potresa i socijalnih nemira. Čak je i Maček u početku računao da diktatura daje izgleda da se hrvatski problem reši neposrednim razgovorima između krune i hrvatskih predstavnika, bez posredovanja srpskih građanskih stranaka. Ovo iščekivanje je bilo izraženo u Mačekovoj izreci da je sada „lajbek otkopčan i da ga treba zakopčati“. Aleksandar je u pripremi diktature ipak najviše strahovao od Srbije, nalazeći se pod pritiskom istorijskog iskustva iz bliže i dalje prošlosti izraženog u reakciji naroda na nedemokratske akte krunisanih glava. Socijalno-političku osnovu monarhoidiktature i Živkovićeve vlade činili su krugovi krupnog kapitala, industrije, bankarstva i zemljoposednici iz redova buržoazije naroda Jugoslavije, vojni vrhovi sa generalitetom i višim oficirskim sastavom, državna birokratija i snage bezbednosti. Zahvaljujući raslojavanju stranaka uoči

ZAKON O KRALJEVSKOJ VLASTI I VRHOVNOJ DRŽAVNOJ UPRAVI

6. januara 1929.

Član 1. — Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je nasledna monarhija.

Član 2. — Kralj je nosilac sve vlasti u zemlji. Kralj izdaje i proglasuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove. Kralj je zapovednik vojne sile. On daje ordene i druga odlikovanja.

Član 3. — Kralj vrši amnestiju za sve krivice. ...Amnestija je opšta ili pojedinačna. Kralj vrši pomilovanja. On može dosuđenu kaznu oprostiti, smanjiti ili ublažiti.

Član 4. — Kralj predstavlja državu u svim njezinim odnosima sa tuđim državama. Kralj oglašuje rat i zaključuje mir.

Član 5. — Kralj i Prestolonaslednik su punoletni kad navršu 15 godina.

Član 6. — Kraljeva je ličnost neprikosnovenjena. Kralju se ne može ništa u odgovornost staviti, niti Kralj može biti tužen . . .

Član 16. — Ministri su odgovorni kralju. Kralj može optužiti ministre.

Član 17. — Ministrima sudi Državni sud.³ ..

Službene novine Kraljevine SHS, 11. januar 1929; F. Čulinović, *Dokumenti*, 294.

ZAKON O ZAŠTITI JAVNE BEZBEDNOSTI I PORETKA U DRŽAVI

6. januara 1929.

.. Član 3. — Kako ona udruženja i *političke partije* sa ciljem predviđenim u čl. 1. ovoga zakona, *tako isto zabranjuju se i rasturaju sva udruženja i političke stranke*, koje vrše propagandu ili ubeđivanje drugih, da treba promeniti postojeći poredak u državi. *Isto tako zabranjuju se i rasturaju sve političke stranke*, koje nose obeležje versko ili plemensko. Organizovanje, pomaganje ili postajanje članom ovakve organizacije, ukoliko ne potpada pod udar čl. 2. ovoga zakona, kazniće se zatvorom do 1 godine i globom do 10.000 dinara.

Službene novine Kraljevine SHS, 11. januar 1929.

diktature, kralj se mogao osloniti i na deo građanskih političara iz redova tzv. dvorskih demokrata i radikala. Ne malu potporu režimu lične vlasti, bar u prvim godinama, davale su i iluzije u narodu da će nestankom stranačkih sukoba i preganja nja najzad doći do sređivanja i rešavanja aktivnih političkih, socijalnih i privrednih problema. Vlada Petra Živkovića uveliko je iskorišćavala postojeća nadanja naglašavajući da joj je to jedan od ciljeva.

³ Kralj je koncentrisao svu vlast u svojim rukama. Suverenove ranije posredne i zaokolišne intervencije za vreme dok je Ustav bio na snazi, sada su bile suvišne. Novo zakonodavstvo, kojim je praćeno zavođenje lične vlasti, ili koje je neposredno zatim doneto, služilo je da se proklamovana lična vlast što bolje obezbedi. Odredbe ranijeg Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi su postale još strože; Zakon o Državnom sudu za zaštitu države predvideo je obrazovanje specijalnog suda nadležnog za političke krivce; izmenama postojećeg zakonodavstva ukinuta je lokalna i regionalna samouprava (opština i oblasti), a cenzura nad štampom i izdavačkom delatnošću pojačana. Krajem januara 1929. zabranjen je rad političkih stranaka. Celokupni život Kraljevine našao se pod strogom kontrolom aparata monarhodiktature. Štampa je bila nadgledana i objavljivala je strogo cenzurisane vesti.

3. oktobra 1929.

& 1. Službeni naziv države Srba, Hrvata i Slovenaca je: *Kraljevica Jugoslavija*.

& 2. Opšta uprava u Kraljevini Jugoslaviji vrši se po banovinama, »rezovima i opštinama.

Banovina ima devet i to: 1. Dravska sa sedištem u Ljubljani; 2. Savska sa sedištem u Zagrebu; 3. Vrbaska sa sedištem u Banja-Luci; 4. ³rimorska sa sedištem u Splitu; 5. Drinska sa sedištem u Sarajevu; 6. letska sa sedištem na Cetinju; 7. Dunavska sa sedištem u Novom-Sadu; i. Moravska sa sedištem u Nišu; 9. Vardarska sa sedištem u Skoplju . . .⁴

službene novine Kraljevine Jugoslavije, 5. oktobar 1929.

USTAV HRVATSKOG OSLOBODILAČKOG POKRETA

...Zadaća pokreta: Ustaša, hrvatski oslobodilački pokret, ma zadaću, da svima sredstvima — pa i oružanim ustankom — oslobodi spod tuđinskog jarma Hrvatsku, da ona postane *potpuno samostalna i lezavisna država* na cijelom svom narodnom i povjesnom području. Ka-la bude taj cilj postignut, ustaški će pokret svima sredstvima braniti Iržavnu samostalnost Hrvatske i narodnu osebnost hrvatskog naroda; >orit će se za to, da u hrvatskoj državi bude uvijek vladao samo hrval-ki narod, pa da on bude potpun gospodar svih stvarnih i duhovnih do->ara u svojoj zemlji, napredno i pravedno uređenoj u duhu ustaških lačela...⁵

l. Čulinović, *Dokumenti*, 299.

⁴ Promenom imena dotadašnje Kraljevine SHS u „Kraljevina Jugoslavija“, 1ktobra 1929, kralj je želeo da bar nominalno potvrdi tezu o jednoj državi u kojoj ivi nacionalno iznivelisano stanovništvo — Jugosloveni. Pri tome nije vodio ra-una o realnosti nacionalnog pluralizma na koju su upozoravali i pojedini gra-zanski političari, razlikujući nacionalni od državnog unitarizma, zalažući se za drediđeni oblik decentralizacije i smatrajući „jugoslovensku naciju“ nestvarnom onstrukcijom i ne vodeći računa o otporu ukidanju individualiteta nacija koje su e kao takve uobličile još u XIX veku. Zamenom dotadašnjeg administrativnog ređenja — koje se zasnivalo na podeli na 33 oblasti — banovinama (devet ba-ovina i grad Beograd sa Zemunom i Pančevom), šestojanuarski režim se pozia-ao na razbijanje istorijskih celina, savlađivanje raširene administracije oblasnih rgana, prevazilaženje rascepanosti države; isticala se veća ekonomičnost pri-kom administriranja, bolja saobraćajna upućenost jednih krajeva na druge, for-liranje zaokruženijih ekonomskih celina. U suštini, reč je bila o postizanju još scđeg stepena centralizacije i usredsređivanja vlasti u rukama kralja. Negirajući torijski princip „krojenja“ i uobličavanja novih administrativnih jedinica — anovina, kralj nije mogao ni da izbegne u slučaju Slovenije, Hrvatske, Dal-lacije, Makedonije. U okvirima Zetske banovine našla se Crna Gora sa delovi-ta Kosova i Metohije i Dalmacije, a u sastav Vardarske banovine ušli su — po-;d Makedonije i krajevi južne Srbije. Crna Gora je, budući jezgro Zetske bano-ine, tretirana kao klasična srpska zemlja, ali se vodilo računa i o njenom jakom sećanju istorijske autonomnosti. Makedonija je smatrana „Južnom Srbijom“, ali i joj u okviru politike „srbizacije“ pridodati krajevi na jugu Srbije. Vojvodina ; našla u sastavu Dunavske banovine u kojoj su Srbi činili većinu. Zbog jakih lanjina i Hrvata u Sremu i severozapadnoj Bačkoj njoj su priključeni i delovi sverne Srbije. Bosna je podeljena na četiri banovine (Vrbaska, Drinska, Primorska Zetska). Srbija je takođe razbijena kao istorijska celina na četiri banovine: unavsku, Moravsku, Vardarsku i Drinsku.

⁵ Prelaz na diktaturu izazvao je oživljavanje separatističkih snaga u Hrvat-soj i Makedoniji. Još od stvaranja Kraljevine SHS iz Austrije i Mađarske su de-

MEMORANDUM AUGUSTA KOŠUTIĆA I JURAJA KRNJEVIĆA LIGI NARODA

25. januara 1930.

... Na cijelom hrvatskom *državnom* teritoriju uveden je apsolutistički režim *srpskog kralja*, koji *hrvatskom narodu* uskraćuje primarna narodna prava, koja su inače osigurana svakomu narodu. Tako je zab-

lovale separatističke snage u službi revizionističkih sila koje su se zalagale za obnovu habsburske monarhije, sastavljene mahom od oficira (general Sarkotić i drugi) i činovnika bivše Austro-Ugarske. Neposredno po proglašenju lične vlasti Jugoslaviju je napustio Ante Pavelić, poslanik Hrvatske stranke prava, koji će u emigraciji organizovati terorističku delatnost ustaša, zajedno sa ranije odbeglim Gustavom Perčecom, glavnim sekretarom Hrvatske stranke prava, i Branimirom Jelićem, vođom pravaške omladine. Pavelić se u Bugarskoj sreo i povezao sa Ivanom Vančom Mihajlovom, vođom reakcionarnog dela VMRO radi zajedničkog delovanja protiv Jugoslavije. Teroristička organizacija ustaša sastojala se od emigranata iz Hrvatske i hrvatskih iseljenika iz evropskih i južnoameričkih zemalja i SAD. Ustaški logori stvoreni su u Mađarskoj (Janka-pusta) i u Italiji (1931). Ustaše su nameravale da razbijanje jugoslovenske države i stvaranje samostalne Hrvatske ostvare terorističkim i propagandnim radom, nalazeći spoljnu zaštitu u Italiji i Mađarskoj. Ustaška emigracija se 1932. konstituisala u Hrvatsku revolucionarnu organizaciju. Ustav ove organizacije je predviđao primenu svih sredstava da bi se Hrvatska oslobodila ispod „tudeg jarma“. U borbi protiv Kraljevine Jugoslavije ustaše ih nisu birale: atentati, diverzije, buđenje najnižih nacionalističkih strasti, dizanje ustanka, saradnja sa obaveštajnom službom Italije i revizionističkih zemalja — Mađarske i Bugarske. Musolini je pomagao „militarizaciju“ ustaškog pokreta iz dva razloga: radi pripremanja jedinica koje je mogao iskoristiti u eventualnom napadu na Kraljevinu Jugoslaviju, i, na drugoj strani, radi stalnog pritiska na svog istočnog suseda i podirvanja poretka Kraljevine.

Diktatura se podudarala sa razornim posledicama ekonomske krize, koje su Jugoslaviju pogodile sa zakašnjenjem. Ispoljila se, piše S. Đurović, 1930—1934, „najpre u poljoprivredi, a zatim se proširila i na ostale oblasti privrede. Katastrofalni pad cena poljoprivrednih proizvoda, najснаžnije je zahvatio i najteže pogodio zemljoradnju i stočarstvo, dve najvažnije privredne grane zemlje. Pada cena poljoprivrednih proizvoda, usled čega godine 1930. dolazi do sloma celokupne trgovine žitom. Kako su poljoprivredni proizvodi — žito i stoka — bili ne samo glavni izvor egzistencije osnovnih narodnih slojeva već činili i glavnim izvozne trgovine, došlo je do deficita izvoza u trgovinskom bilansu. Čak ni interventna sredstva od 50 miliona dinara, koja je vlada dodelila novosnovanom Privilegovanom izvoznom društvu (PRIZAD) iz budžeta za 1930—1931. godinu nisu mogla da spreče dalje padanje cena. Osim toga, intervencionističke mere države nisu štitele najveći deo sitnih i srednjih poljoprivrednih proizvođača niti životni standard radnih ljudi. Agrarna kriza je u Jugoslaviji dovela seljaštvo do ruba propasti. Seljak je bio pogođen i otvaranjem raspona između cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda tj. „makazama cena“. Otvaranje „makaza cena“ 1930—1931. godine bilo je petostruko. Dok je jedan plug u Jugoslaviji seljak kupovao 1920. za 700 dinara ili 360 kgr. pšenice ili 509,4 kgr. kukuruza, dotle je 1934. godine jedan plug kupovao za 920 dinara ili 368,8 kgr. pšenice ili 1.295,7 kgr. kukuruza. „Makaze cena“ smanjile su još više kupovnu moć seljaka. Takođe se smanjio i dohodak od poljoprivrede (od 1925—1933. za 57,4%) više nego od gradske radinosti (od 1925—1933. smanjila se za 39,62%).

Agrarna kriza uticala je na povećanje zaduženosti seljaštva. Do 1932. na području predratne Jugoslavije postojalo je 709.525 seoskih dužnika, tj. dužnika kojima je poljoprivreda bila glavno zanimanje. Ukupan iznos duga procenjen je na 6.982 miliona dinara, od čega je 45,17% bio dug privatnim licima, a 32,18% privatnim novčanim zavodima. Privatnom kapitalističkom sektoru seljaci su dugovali 80% svih dugova. Najviše je bilo zaduženo seljaštvo u delovima države sa najrazvijenijom kapitalističkom poljoprivredom, kao što je Vojvodina, zatim Slovenija, a najmanje u Makedoniji.

Dugovi seljaka bili su jedan od središnjih problema privrede Kraljevine SHS počev od 1925. godine. Kako je ovo bio problem ne samo sitnijih nego i krupnih posednika, to i u ovoj oblasti dolazi do krupnih zahvata države. Aprila 1929. godine osnovana je Privilegovana agrarna banka (PAB), koju je država

ranjena uporaba imena hrvatskog naroda, koji je priznat u međunarodnim ugovorima kao međunarodni faktor, te koji se nije odrekao niti svojeg imena niti svoje egzistencije u zajednici naroda. Zabranjeni su hrvatski grb i zastava hrvatska. Raspuštena su i dapače zabranjena hrvatska kulturna i znanstvena društva. Istisnut je *hrvatski jezik* iz škola i javnih službi. Krivotvorena je i brisana povijest u školskim knjigama. Nastoji se zaustaviti kulturni napredak hrvatskog naroda, da se narodu otuđe hrvatske generacije, pa da im se otuđi cjelokupna hrvatska pisana literatura. Zapostavlja se *hrvatska vjera*, a oštećuju se *grobovi*

dotirala sa 700 miliona dinara. Upravu banke je imenovala vlada i sačinjavali su je krupniji akcionari povezani sa domaćim veleposjednicima i inostranim kapitalom. Kapital banke uz pomoć kredita koji su joj je dodelili Narodna banka, Poštanska štedionica i Hipotekarna banka i upisom zajma, povećan je na 1.300 miliona dinara. Međutim, većina ovih sredstava je utrošena na kreditiranje krupnih gazdinstava. Sve je to još više smanjilo i inače slabu kupovnu moć seljaka, pa je imalo posledice na dalje snižavanje unutrašnjeg tržišta i smanjenje proizvodnje, a ovo na povećanje opšte privredne krize. Sledeća intervencionistička mera države bila je Zakon o zaštiti zemljoradnika, donesen 19. aprila 1932. godine, kojim je proglašen moratorijum u pogledu plaćanja dugova, kamata svedena na 10% i zabranjene javne prinudne prodaje seljačke pokretne i nepokretne imovine za naplatu dugova. Moratorijum je važio kao odgoda plaćanja na 6 meseci. Kako se stanje nije izmenilo ni ovim zakonom seljaci su bili prinuđeni da se i dalje zadužuju i to sada kod lihvara pod veoma nepovoljnim uslovima, jer im zakon nije više omogućavao zaduživanje kod banaka. Takvo stanje traje sve do 1936. godine kada je donesena Uredba o likvidaciji zemljoradničkih dugova.

U uslovima jake ekonomske krize i kapitalističke proizvodnje sav napor sitnog poljoprivrednog proizvođača svodio se na borbu u kojoj je stvarao i gubio višak rada. Seljak je proizvodio za svoju nadnicu, spuštao je do same donje granice, do cene za golo samoodržavanje i niže od toga, čime je prepuštao društvu svoj višak rada. Perspektiva seljaštva mogla se videti samo u brzem razvoju proizvodnih snaga celokupnog društva, koji bi omogućio masovno prelaženje u industriju i gradove.

Usled stvaranja većeg broja pauperizovanog seljaštva koje kreće u gradove da bi obezbedilo sebi egzistenciju, pogoršava se položaj gradskog proletarijata, posebno gradskih radnika koji su se borili protiv nezaposlenosti i smanjivanja najamnine." Godine 1932. velika ekonomska kriza, posebno industrijska imala je u Jugoslaviji naročito teške posledice na položaj radničke klase

Industrijska kriza se u Jugoslaviji javlja nešto kasnije, tj. posle 1930. godine kada dolazi do opadanja proizvodnje i smanjenja kapitala, kao i smanjenja izgradnje novih fabrika. U prerađivačkoj industriji, topioničarstvu i rudarstvu kriza se javlja uglavnom 1931. godine, kada je broj radnih mesta pao na najnižu tačku zabeleženu od osnivanja države. U odnosu na 1930. godinu proizvodnja bakarne rude je krajem 1931. godine opala za 33%, boksita za 38%, piritā za 14%, a železa i za 74%. Drvna industrija koja je predstavljala najvažniju izveznu industriju, bila je u naročito teškom položaju, jer se smanjila domaća proizvodnja, a izvoz je 1931. godine opao za 50% u obimu i 60% u vrednosti. U ovoj industriji bilo je zaposleno najviše industrijalizovanih seljaka. Smanjenje potrošnje zbog opadanja kupovne moći seljačkog i gradskog stanovništva pogodilo je teško prehrambenu industriju, i to industriju šećera i ulja. Posle 1918. godine, veoma značajna mlinaska industrija, nalazila se sada u veoma ozbiljnoj krizi i mnogi mlinovi su bili potpuno propali. Kriza je znatno pogodila i zanatstvo, koje je preteško izdržavalo konkurenciju industrijske proizvodnje. Samo za nekoliko godina krize ostalo je bez posla oko 34.000 zanatskih radnika.

U pojedinim granama industrije na desetine fabrika obustavlja proizvodnju, hiljade radnika ostaju bez posla. Takav je slučaj sa drvnom industrijom, prehrambenom i građevinarstvom.

v . Industrijska kriza u Jugoslaviji se javila kasnije, 1930. godine, ali ni ovo kašnjenje nije u svim delovima bilo isto. Srbija i Crna Gora su zahvaćene krizom još kasnije, a bile su oblasti države koje su je i najranije prebolele. Već 1931. godine, dolazi do izvesne konjunktura u nekim industrijskim granama, što je P?J?va koja se oseća i u industrijskim zemljama. U Vardarskoj banovini poboljšanja će se osetiti tek 1935. godine.

(npr. u Zagrebu 1. studenoga 1929). Samovoljno su hrvatske zemlje razdrobljene i istodobno podvrgnute *srpskoj prevlasti*. Zabranjeni su historijski državni nazivi, n. pr. Hrvatska i Bosna. Samovoljno su raspisani porezi i druga javna podavanja, koji se silovito utjeruju i bez kontrole troše većinom u *Srbiji*.

2. Pomoću neograničene apsolutističke sile nastoji se iz svijeta maknuti hrvatsku narodnu parlamentarnu reprezentaciju, premda je ova reprezentacija — usprkos raznih progona i nasilja — bila pod vodstvom Stjepana Radića birana kod svih dosadašnjih izbora (28. studenoga 1920. 18. ožuljka 1923., 8. veljače 1925. i 11. rujna 1927.). Bez obzira na dušu hrvatskog naroda i na njegovu jasno izraženu volju nastoji se reprezen-

332

Kriza rada je bila opšta pojava. U najrazvijenijim industrijskim zemljama milioni radnika uzalud su očekivali posao. Zbog krize rada Amerika je zatvorila svoje granice ekonomskoj emigraciji iz Evrope još 1921, pa i iz Jugoslavije. Određene su kvote za useljavanje za svaku zemlju posebno. U Ameriku pre prvog svetskog rata naročito je emigriralo stanovništvo iz Crne Gore, pa je u Crnu Goru iz Amerike stigao jedan prilični višak novca; pisalo se da je to bio sav njen budžet.

Godine 1932. velika ekonomska kriza je u Jugoslaviji imala posebne posledice na položaj radničke klase: bilo je čestih prekida rada, otpuštanja radnika i smanjenje najamnine. U tadašnjoj Savskoj banovini 22 ciglane su obustavile rad i otpustile 1.486 radnika, u drvnoj industriji rad je obustavilo 13 preduzeća, a bez posla je ostalo 1.585 radnika, u prehrambenoj industriji 432 radnika su otpuštena. Najgore je u Savskoj banovini bilo u građevinarstvu, gde su 44 preduzeća obustavila rad, a bez posla je ostalo 3.327 radnika. U Primorskoj banovini bez posla je ostalo oko 2.150 radnika, u Vrbaskoj banovini usled obustave rada bez posla je ostalo njih 1.857. Najteže stanje je bilo u drvnoj industriji, koja je zapošljavala veliki broj nekvalifikovanih radnika pridošlih sa sela. U Drinskoj banovini u železari Zenici otpuštena su usled obustave rada 852 radnika, u Duvanjskoj banovini privremeno je obustavilo rad 39 preduzeća, a stalno 18, ukupno bez posla je ostalo 2.818 radnika. U Moravskoj banovini 27 preduzeća obustavilo je privremeno rad a šest stalno, bez posla je ostalo 1.260 radnika. Pored toga 29 preduzeća je reduciralo proizvodnju na tri do četiri dana, pa je usled toga broj nezaposlenih u Moravskoj banovini ukupno iznosio 2.408 radnika, od čega najviše u prehrambenoj industriji. U Vardarskoj banovini bilo je oko 20 hiljada nezaposlenih fabričkih radnika.

Godine 1932. na javnim berzama je prijavljeno 257.780 nezaposlenih, a 1934. godine 300.952 nezaposlena radnika. Nekvalifikovanim radništvom koje sa sela dolazi u gradove, kapitalisti zamenjuju u toku krize otpuštene radnike uz manju najamninu. Broj zaposlenih tj. industrijalizovanih seljaka u vreme ekonomske krize nije moguće utvrditi usled velike mobilnosti i nesigurnosti u njihovom zaposlenju. Nailazi se na seljake u rudnicima, šumskim preduzećima, građevinarstvu, ciglanama, kamenolomima, na izgradnji puteva i železničkih pruga. Naročito se u periodu 1929—1934. godine povećao broj industrijalizovanih seljaka u rudarstvu, i to od 77,5% na 83,2%, u šumarstvu od 63% na 68% u građevinskoj industriji je 1934. godine bilo 38% industrijalizovanih seljaka više nego pravih radnika. Posebno je raspolagala velikom rezervom radne snage peuperizovanih seljaka drvna industrija, što je posebno bio slučaj kod šumskih radnika.

Ova pojava je izrazita u najrazvijenijoj drvnoj industriji — u Bosni gde je svako seosko domaćinstvo za godinu dana slalo po jednog svog muškog člana u bosanske strugare. Na teritoriji Hrvatske u vreme krize postoji i obrnut proces: usled toga što su izgubili posao mnogi ranije industrijalizovani seljaci se vraćaju na selo gde povećavaju agrarnu prenaseljenost.

U vreme velike ekonomske krize samo u rudnicima Italije i Španije, od evropskih država, bile su niže nadnice u rudnicima Jugoslavije. Središnji ured socijalnog osiguranja je 1923. godine imao prosečnu osiguranu nadnicu od 20,24 dinara a 1930. godine 26,56 dinara. Nadnica nekvalifikovanih radnika je bila niža pa je, na primer, zidarski radnik radio 8 sati na dan za 8—10 dinara." (S. Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije 1918—1941*, Beograd, 1986,

iacija zamijeniti funkcionerima, koji su hrvatskom narodu imenovani po apsolutističkom kralju *Srbije*.

3. Na temelju izmišljenih okrivljenja i lažnih iskaza što ih je iznudila policija, zatvoren je predsjednik narodnog zastupstva dr. Vladimir Maček. On je stavljen pred izvanredan sud, čije se rasprave ne objavljuju, te čije osude padaju bez prava na priziv.

4. Hrvatskom je narodu oduzeta svaka mogućnost zakonite samoodbrane, jer je ukinuta sloboda štampe, oduzeto je pravo držanja skupštine, zabranjena je kritika postupanja vladinih organa, uklonjena je neovisnost sudaca, a osnovan je izvanredni sud za političke delikte ..⁶

F. Čulinović, *Dokumenti*, 299—300.

NAČELA HRVATSKOG USTAŠKOG POKRETA

1. juna 1933,

Hrvatski narod imade pravo svoju vrhovničku (suverenu) vlast u svojoj vlastitoj Državi Hrvatskoj na cijelom svome narodnom i povijesnom području oživotvoriti, tj. svoju potpunu samostalnu i Nezavisnu Hrvatsku Državu opet uspostaviti. Tu uspostavu imade pravo izvršiti svim sredstvima, pa i silom oružja ...

Hrvatski narod ima svoje vrhovničko pravo (suverenitet) po kome on jedini ima vladati u svojoj državi i upravljati sa svim svojim državnim i narodnim poslovima.

U hrvatskim narodnim i državnim poslovima u samostalnoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član Hrvatskoga naroda, te isto tako ne smije o sudbini hrvatskoga naroda i Hrvatske Države odlučivali ni jedan strani narod, ni država ...

⁶ Kao generalni sekretar stranke Krnjević je sa A. Košutićem, potpredsjednikom stranke, ilegalno prešao granicu avgusta 1929. i našao se u inostranstvu. Iza ove inicijative stajalo je stranačko vodstvo koje je htelo da pojača svoju međunarodnu aktivnost. Zadatak ovih istaknutih prvaka HSS se sastojao ti tome da zainteresuju spoljne faktore u Velikoj Britaniji za hrvatsko pitanje, pre svega, ali i u drugim evropskim državama, zatim Društvo naroda i hrvatsku emigraciju u SAD i Južnoj Americi. Kako su prešli u Italiju i Mađarsku, režim je imao mogućnosti da ih optužuje kao ustaške sledbenike. T. Stojkov navodi Mačekovu tvrdnju da su Košutić i Krnjević otišli u inostranstvo da bi u emigraciji obrazovali hrvatsku vladu, razvijali propagandu u prilog hrvatske samostalnosti i uticali na hrvatsku emigraciju da povlači novac iz jugoslovenskih novčanih zavoda ne bi li na taj način došlo do finansijskog sloma države. Memorandum upućen Sekretarijatu Društva naroda na 10-godišnjicu zaključenja Sen-Žermenskog mirovnog ugovora trebalo je da posluži internacionalizaciji hrvatskog pitanja. Ova stara metoda HRSS, odnosno HSS je u uslovima radikalno zaoštrenih nacionalnih odnosa i šestojanuarske diktature političko-psihološki išla naruku separatistima svih boja, prvenstveno ustašama. Pored napada na „Beograd“, kao simbol vladavine srpske buržoazije, podnosioci Memoranduma su ukazivali i na postojeći diktatorski režim kao na uzrok koji ugro-

>5uroPskj mjr" na jednoj krajnje osetljivoj tački. Inicijativa Krnjevića i Košutića nije uspjela. HSS je za slične svrhe u Francuskoj ovlasila prvaka stranke Lj. Kežmana. Maček je oktobra 1930. pokušavao da zainteresuje čehoslovačke zvaničnike da vlada Kraljevine Jugoslavije izade u susret zahtevima vodstva HSS. Prilikom boravka u inostranstvu Maček se u Beču sastao sa generalom Sarkotićem, a u vozu sa A. Pavelićem. T. Stojkov u studiji *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935*, Beograd, 1969, navodi da je Maček spoljnopolitičku aktivnost HSS rezimirao na sledeći način: „Pavelić vodi politiku sa Talijanima, Košutić između Italije i Engleske, Krnjević drži se Engleza a Kežman neka se drži legalno i u vezi sa Francuzima.“

Nitko ne može imati nikakvih posebnih prava, nego samo dužnost prema narodu i državi, koje jedino daju svakome pravo na osigurani život.

16. Težište čudoredne (moralne) snage hrvatskog naroda leži u urednom i vjerskom obiteljskom životu, njegove gospodarske snage u seljačkom gospodarstvu, zadružnom životu i prirodnom bogatstvu i prokušanim vojnim vrlinama.

Prosvjetni i kulturni napredak hrvatskog naroda temelji se na prirodnoj narodnoj darovitosti i prokušanoj sposobnosti na polju nauke, znanosti i prosvjete.

Na ovim načelima temelji Hrvatski ustaški pokret svoj rad i borbu, te kroči otvoreno i odvažno naprijed k cilju, tj. k potpunom oslobođenju hrvatskoga naroda i uspostavi samostalne i Nezavisne Države Hrvatske.

Dano u Glavnom ustaškom stanu dana 1. lipnja godine 1933.

Ustaški Poglavnik:
dr Ante Pavelić v.r.⁷

Hrvatski narod, 18. travanj 1941.

ČETVRTA ZEMALJSKA KONFERENCIJA KPJ O POUKAMA IZ 1929—1930.

... Komunistička partija je jedina partija koja je od prvog dana velikosrpske vojno-fašističke diktature vodila protiv nje herojsku borbu. Sve ostale stranke: građanske, sitnoburžoaske, seljačke i nacionalno sporazumaške, a također i socijal-demokratska uzmakle su i sramno kapitulirale.

Kompartija vodila je 1929—31 revolucionarnu borbu protiv vojno-fašističke diktature po cijenu najvećih i najtežih žrtava. Tu borbu iznio je partijski kadar u zemlji na svojim plećima. Redovi Partije bili su desetkovani, a veliki dio njenih funkcionera mučki ubijen ili poslat na dugogodišnju robiju. U toku te herojske borbe, uslijed pogrešaka Partije, a naročito njenih voćstava u to vrijeme, teror u vojno-fašističke diktature uspjelo je da privremeno organizaciono razbije većinu najvažnijih partorganizacija. Utjecaj i autoritet Partije među masama, silno je porastao, ali njena akciona sposobnost, uslijed razbijanja većine najvažnijih partorganizacija, bila je znatno oslabljena ..⁸

Jstorijski arhiv KPJ, tom II, 232.

⁷ Načela ustaškog pokreta objavljena su 1. juna 1933. u Glavnom ustaškom stanu. U buduću samostalnu hrvatsku državu ustaše su uključivale i Bosnu i Hercegovinu. Ultranacionalistički orijentisane ustaše nisu priznavale srpski i slovenački narod. Prema ustaškom programu hrvatski narod je mogao doći do oslobođenja samo rušenjem Jugoslavije i zbacivanjem „srpskog sužanjstva”. Sve ustaške snage su morale služiti budućoj revoluciji. Polazeći od velikohrvatske koncepcije i radikalnog separatizma, ustaše su isključivale svakog ko nije pripadao hrvatskom narodu („po korijenima i krvi”) da odlučuje o hrvatskim stvarima. Ustaše su od fašizma preuzele pomenutu rasističku tezu i, na drugoj strani, princip vođe kome svi duguju poslušnost.

⁸ KPJ se našla prva na meti šestojanuarskog režima. Antikomunistička histerija dobila je nezapamćene razmere; smatrana je aktom najvišeg patriotizma.

(Rezolucija Biroa CK SKOJ-a o političkoj situaciji, primljena na sjednici 24. januara 1929. godine)

1. Diktatura udružene srbijanske i prečanske finansijske oligarhije (uz hegemoniju prve) i dvorsko militarističke klike javila se kao ne-izbježna posljedica duboke opće privredne i državne krize, kukavičluka vodstva SDK i porasta revolucionarne aktivnosti proletarijata i seljačkih masa potlačenih naroda, koji su već počeli prelaziti te okvire, koje im je nacrtalo njihovo vodstvo. Udružena finansijska oligarhija i dvorsko militaristička klika prišla je k likvidaciji parlamentske „brbljaonice“, koja joj je otežavala, da brzo i energično sprovodi svoju politiku očajnog izrabljivanja masa, finansijska je oligarhija uzela direktno u svoje ruke državnu mašinu, zajedno s Aleksandrom i s njegovom klikom pokušava na taj način da se izvuče iz opće privredne i državne krize i da vršeci tako volju svojih engleskih i francuskih pokrovitelja „umiri“ ovu nemirnu zemlju kako bi je u pravi čas mogla da baci u opšti imperijalistički front protiv Sovjetskog Saveza.

2. Do uvođenja diktature moglo je doći samo blagodareći odvratnoj puzavačkoj taktici vođa SDK, koji su u to vrijeme, kada se već brusio nož diktature, prečutavali ovu pripremu, bavili se jedino papirnatom „borbom“, davanjem „izjava“ novinarima, stišavanjem uzbunjenog naroda, pisanjem hvalospjeva krvavom Aleksandru i uskravanjem već davno poginulih iluzija, da veliki imperijalistički razbojnici nijesu razbojnici, nego „mirotoivorni“, koji će pomoći oslobođenju potlačenih naroda. I danas, pri diktaturi, vođe SDK i dalje izdajnički pozivaju mase

Mala i brojno slaba partija, s oko 3.500 članova, bila je bez većeg uticaja u širim, narodnim masama; nije imala saveznika među sitnom buržoazijom i seljaštvom. Režim je iskoristio priliku da razbije ilegalni aparat Partije i pohapsi njene članove. Najveće mučilište komunista postao je policijski zatvor u Beogradu poznat pod imenom Glavnjača. Deo komunista nije ni izvođen na sud, već je ubijan prilikom navodnih pokušaja bekstva, prelaska granice, neodazivanja na pozive vlasti. Mnogi su ubijeni u zatvorima ili izdahnuli pod mukama. Među komunističkim prvacima 1929—1930. su ubijeni: Đuro Đaković, organizacioni sekretar CK KPJ, Nikola Hećimović, sekretar Crvene pomoći, Bracan Bracanović, Božo Vidas Vuk, Marko Mašanović, Risto Samardžić, članovi CK KPJ, rukovodioci SKOJ-a: Janko Mišić, Paja Marganović, Mija Oreški, Josip Kolumbo, Pera Popović Aga, Josip Debeljak, Zlatko šnajder, koji je umro u bolnici od posledica mučenja. Pred Državnim sudom za zaštitu države održana su do septembra 1932. 83 sudska procesa protiv komunista. Mnogobrojni komunisti našli su se na izdržavanju kazne u Sremskoj Mitrovici. CK KPJ je prestao da deluje kao jedinstveno rukovodstvo već u 1929. godini. Oktobra 1932. obrazovan je u Beču „Zagranični biro CK KPJ“. Aprila 1930. u inostranstvo je prešao i Politbiro CK KPJ čije se sedište jedno vreme nalazilo u Zagrebu, a posle u Ljubljani. Razbijena partijska organizacija nije imala veze sa rukovodstvom koje je u inostranstvu sasvim zavisilo od Kominterne. Propagandna aktivnost Kominterne i njenih organizacija u inostranstvu protiv režima i u prilog žrtava belog terora doprinosila je slabljenju diktature i skretanju pažnje inostranog javnog mnjenja na njeno nasilje u Jugoslaviji. U očima radništva i demokratskog javnog mnjenja komunisti su sticali ugled boraca za demokratiju protiv kraljevske uzurpacije vlasti.

na mir, govoreći im „neka se ne daju provocirati“ i izdajnički se odričući makedonskog naroda, koji se bori za svoju slobodu izjavljujući ustima Mačeka, da je „za Makedoniju — puška, a za Hrvatsku — škola“. Sa uvođenjem diktature cjelokupna taktika SDK doživjela je katastrofalni poraz i slom, vodstvo se pokazalo apsolutno nesposobno i nemoćno, ono je izgubilo glavu i sve to će neizbježno otrezniti najborbenije slojeve seljačkog naroda, stvoriti kod njega daleko bolje uslove za naš rad i pokazati mu, sa svom očevidnošću, da ostaje jedino put — put nelegalnog spremanja oružanog ustanka radnika i seljaka protiv diktature, finansijske oligarhije i dvora.

3. Već *prva djela diktature* (raspuštanje sindikata, ukidanje izbora radničkih povjerenika, nagovještavanje* sveg radničkog zakonodavstva, skidanje s dnevnog reda pitanja razduženja seljaka, pojačanje izvoza poljoprivrednih produkata za račun obogaćenja krupnih izvoznika i na račun očajne gladi u samoj zemlji, ukidanje poreza sa rente itd., a da ne govorimo o daljnjim planovima diktature finansijskog kapitala i o ciničkom grubom istrebljivanju svega što ima klasno proleterski ili nacionalni karakter), već nam, dakle ova prva djela diktature, govore o ogromnom pojačanju političke i socijalne reakcije u zemlji, o tome da će radnička klasa i svi siromašni slojevi ove zemlje, a napose široke mase potlačenih naroda, biti survane u ponor još strahovitije bjede, da će one biti još bezobzirnije isisavane, ponižavane i mrcvarene. Široke mase seljaštva i sitne buržoazije pa i u samoj Srbiji neizbježno će biti prisiljene da stupe u odlučniju borbu sa diktaturom finansijskog kapitala. Baza režima se neizbježno sužuje.

Sām režim pomaže nam u savlađivanju varljivih nada da se do slobode, hljeba i mira može doći na miran, beskrvan način, bez oružanog svrgnuća krvnih neprijatelja radnog naroda svih nacija. Diktatura dakle, koja bi trebala da riješi krizu, ne može je razriješiti, već će, naprotiv, jako zaoštriti sve suprotnosti i stvoriti bolje uslove za stvaranje revolucionarnog saveza proletarijata, seljaštva i potlačenog naroda u borbi protiv diktature finansijske oligarhije i dvora, za revolucionarnu demokratsku diktaturu proletarijata i seljaštva, za oslobođenje svih potlačenih naroda.

Bila bi fatalna *greška*, kad bi se pred ovom besomučnom navalom reakcije komunisti ograničili time da se u redu, s minimumom žrtava, povuku u podzemlje dublje, na svoje nelegalne pozicije, *bez borbe*. To bi bio prvi korak na putu ka likvidaciji Komunističke partije kao vođe svih siromašnih i nacionalno potlačenih masa. Da, potrebno ja maksimalno učvrstiti naše organizacije i osigurati se od hapšenja naših drugova i razbijanja naših organizacija; ali istovremeno i upravo danas, više nego ikada, mi smo dužni da pojačamo i raširimo naše veze s masama, da širimo našu revolucionarnu reč, i da, što je naročita dužnost komunističke omladine, najvećom smjelošću i odlučnošću naših akcija

* Verovatno je omaškom napisano „nagoveštavanje“, umesto „nepoštovanje“, kako po smislu rečenice treba da bude.

razbijemo tu kolebljivost i bojažljivost, koja se pojavljuje kod izvjesnih slojeva radnog naroda i da tom istom smjelošću, revolucionarnom aktivnošću razbijamo lažne predstave o sili režima, koji stvarno nije i neće biti u stanju da uguši revolucionarni pokret milijunskih masa radnog naroda.⁹

Bilten CK SKOJ-a, br. 1, januar 1929; *Kongresi, konferencije i sednice Centralnih organa SKOJ-a (1925—1941)*, (priredili: S. Cvetković, M. Vasić), Beograd, 1983, 314—316.

KPJ U VREME ŠESTOJANUARSKE DIKTATURE — IZ IZVEŠTAJA J. B. TITA, NA PETOJ ZEMALJSKOJ KONFERENCIJI

Oktoobra 1940.

... Kod prvog naleta vojne diktature na našu Partiju rukovodstvo se pokazalo nedoraslim, osobito kada je 1929. god. zvijerski ubijen sekretar CK Duro Đaković, koji je imao ogroman autoritet kod radnih masa i među članovima Partije. Obezglavljeno rukovodstvo činilo je čitav niz krupnih političkih grešaka. Jedna od najkrupnijih grešaka bila je parola tzv. oružanog ustanka. Vodeći kurs na taj tzv. oružani ustanak rukovodstvo je bezdužno i upravo zločinački žrtvovalo malobrojan partijski kadar. Ističući tu parolu rukovodstvo uopće nije vodilo računa o subjektivnim, a kamoli o objektivnim uslovima. Ono je računalo na neki spontani pokret masa s kojima u ono vrijeme, uslijed sektaštva koje je cvjetalo u našoj Partiji, uopće nije bilo povezano. Ovom parolom učinila se Partiji velika šteta. Diskreditiralo se politički Partiju pred masama. Članstvo Partije samo također nije bilo ubijeđeno u ispravnost te parole, ali ju je branilo. Mnoge je to demoraliziralo, kao što ih je demoraliziralo upravo zločinačko izlaganje najboljih kadrova krvnicima režima vojne diktature. Izlažući udarcu vojne diktature partijski aktiv bez veze s masama i bez masovnih akcija, Partija je brzo bila desetkovana i razgromljen'a, onesposobljena na dulje vrijeme za rad i bilo kakve akcije. ... Krivci za tu politiku često su govorili da je to bio herojski period za Partiju, zbog toga što se ona, iako slaba, usudila uhvatiti se ukoštac s nadmoćnijim neprijateljem. Tačno je da je partijski kadar herojski išao u borbu; time je on samo manifestovao svoju odanost djelu radničke klase, svoju disciplinu, spremnost na svaku žrtvu, ali je tim teža krivnja tadašnjih rukovodećih ljudi, koji su to sve iskoristili nepromišljeno (ukoliko nije bilo i namjerno) i potpuno neboljševički ocijenili snage Partije i situaciju. Umjesto što se trabunjalo o oružanom ustanku, trebalo je baciti sve snage Partije na povezivanje s masama i putem masovnih akcija voditi borbu s vojnom diktaturom, kao što se šest godina kasnije i pokazalo uspješnim i tačnim, kada je diktatura pala pod pritiskom masa.¹⁰

⁹ Nerealnoj proceni situacije podlegao je i SKOJ. Parlamentarna i nacionalna kriza je bila shvaćena kao duboka državna kriza. I iz ovog izvora se vidi da je Jugoslavija ocenjivana kao baza za napad na SSSR u interesu kapitalističkih država.

¹⁰ Komunisti su kvalifikovali diktaturu kao „fašističku" ili „vojno fašističku", ali takva ocena nije naučno prihvatljiva, šestojanuarski režim se razliko-

Pod konac 1929. god. preostali članovi iz rukovodstva emigrirali su u inostranstvo... Od 1929. do 1933. god. rad Partije gotovo je posve zamro. Bilo je rijetkih iznimaka gdje se ponešto radilo ...
J. B. Tito, *Sabrana djela*, 6, Beograd, 1979, 7—9.

USTAŠKI POKRET U HRVATSKIM KRAJEVIMA

Decembar 1932.

U posljednje vrijeme počinje da se širi osobito u Lici i sjevernoj Dalmaciji ustaški pokret protiv srpskih okupatorskih vlasti. . . Glad, bijeda i teror režima nad stanovništvom prevršili su već sve mjere i seljaci dovedeni do očaja bježe u šumu i sa puškom u ruci počinju da se bore protiv velikosrpskog zuluma. Iz okolnosti da ustaški pokret započinje u Lici i sjevernoj Dalmaciji — najsiromašnijim krajevima Jugoslavije — može se zaključiti da socijalno-ekonomski momenti igraju veliku ulogu u tom pokretu. Ali značenje nacionalnog momenta također je veliko, jer je pokret najviše razvijen u hrvatskim dijelovima Like i sjev.[erne] Dalmacije.

Komunistička Partija pozdravlja ustaški pokret ličkih i dalmatinskih seljaka i stavlja se potpuno na njihovu stranu. Dužnost je svih komunističkih organizacija i svakog komunista da taj pokret potpomognu, organizuju i predvode. U isto vrijeme Komunistička Partija ukazuje na dosadašnje nedostatke i pogreške u tom pokretu, koje se razjašnjavaju tim da u pokretu dosada znatan uticaj igraju hrvatski fašistički elementi (Pavelić—Perčec), kojima nije u interesu da protiv velikosrpske vojno-fašističke diktature razvijaju jedan široki masovni pokret, jer se boje da bi se takav pokret okrenuo ne samo protiv diktature nego i protiv njih i njihovih italijanskih gospodara. Zbog toga se oni ograničavaju na akcije malih odreda i metode individualnog terora.

Borba za raširenje masovne baze ustaškog pokreta, protiv individualno-terorističkih metoda hrvatskih fašista — to je zadaća komunista. Velikosrpska vojno-fašistička diktatura ne može da se obori samo akcijama malih grupica ljudi bez učešća najširih masa i to ne samo u hrvatskim, nego i srpskim krajevima. A da bi se u borbu uvukle široke mase, potrebno je da se one zainteresuju sa odgovarajućim parolama. Borba za nacio-

vao od fašističke diktature po socijalnoj osnovi jugoslovenskog društva u kome je dominiralo seljaštvo kao najbrojniji društveni sloj, po političkim okolnostima u kojima je nastao i po krizi međunacionalnih odnosa; režim nije dobio ni podršku sitne i srednje buržoazije. Pozivom na ustanak komunisti su dali jedva čekani povod režimu da se svom snagom obori na njih i njihovu organizaciju. Sektaški karakter Partije i dogmatski vidokrug njenog rukovodstva onemogućili su zrelu i samostalnu analizu situacije koja je nastala sa šestojanuarskim udarom. Odluke IV kongresa KPJ polazile su od procene VI kongresa Kominterne da je situacija u svetu ispunjena revolucionarnim nabojem. U direktivnom pismu rukovodstva i proglasu radničkoj klasi i seljaštvu februara 1929. tražilo se otpočinjanje borbe za rušenje režima i osvajanje vlasti radnika i seljaka. Oružani ustanak je bio skupo plaćena avantura. Ustavna kriza, pojačana nacionalnim sukobima, nije bila opšta kriza države i početak raspadanja građanskog sistema. Građanska opozicija, kako srpska, tako i hrvatska, oslala je pasivna, povučena, nesprijetna da se sukobljava sa monarhijom, a demokratske države Zapada nisu bile uznemirene državnim udarom u Beogradu. Partija se obraćala seljacima, a nije imala uporišta na selu. Kralj Aleksandar je — s pozivom na učvršćenje međunarodnog položaja Jugoslavije prema Italiji — mogao da računa na podršku vojnih i političkih krugova, kao i na deo omladine jugoslovenske orijentacije.

nalno oslobođenje treba da bude ispunjena konkretnim sadržajem i da obuhvati pitanje zemlje, dugova, poreza, borbe protiv mjesnih bogataša — lihvara, škole itd. Pavelić i ostala fašistička gospoda neće da istaknu zahtjev i da se bore za to da se zemlja oduzme od veleposjednika, crkava, manastira i države i da se razdijeli besplatno i sa inventarom siromašnim seljacima. Oni neće da se bore za to da se svim siromašnim seljacima brišu dugovi i poreze. Oni neće da vode borbu protiv mjesnih bogataša — kulaka. Pavelić i kompanija htjeli bi samo da izmijene formu i mjesto diktature srpske buržoazije, oni bi htjeli diktaturu hrvatske buržoazije po uzoru talijanskog fašizma. A komunisti se bore protiv srpske i hrvatske buržoazije, protiv nacionalnog i socijalnog potlačivanja, za samoopredjeljenje potlačenih naroda do otcjepljenja, za vlast radnika i seljaka. Zbog toga oni uzimaju najaktivnijeg učesća u ustaškom pokretu i predvode taj pokret, vezujući borbu ustaša za nacionalno oslobođenje sa borbom širokih masa radnog naroda za rad, hljeb, zemlju i slobodu.

Bez potpisa

Proleter, decembar 1932, br. 28, str. 2—3; prema: *Revolucija pod okriljem Kominterne, Izabrani spisi Milana Gorkića* (priredio B. Jakšić), Beograd, 1987, 142—143.

IZJAVA DRUGA GORKICA

Septembar—oktobar 1934.

Upoznavanje sa poukama iz 1929—1930. i sa rezultatima provjeravanja treba po mom shvatanju kod svakoga od nas da izazove kritiku, pregledavanje svoga vlastitog rada, svojih nedostataka i svojih pogrešaka. Ne purgersko samozadovoljstvo, nego kritička ocjena samog sebe, to je reakcija koju rezultati provjeravanja moraju kod svakog od nas da izazovu. Zato ja smatram svojom dužnošću da sam pred partijom javno kritikujem učinjene pogreške iako me viši partijski forumi na to ne obavezuju. Ne činim to da bih bičevao sam sebe, niti da bih ubjeđivao one koji još uvijek nisu uspjeli da preodole i uguše u sebi tinjuće ostatke grupaštva i frakcijske preubedenosti, već zato što smatram da je boljševička samokritika najbolje sredstvo za zdrav razvitak partijskog kadra i za likvidaciju svih ostataka uzajamnog nepovjerenja između pojedinih aktivista, koje je nastalo iz dugogodišnjih grupaških borbi u našoj partiji.

Da počnem sa pogreškama političke naravi. Od drugova koji su u to vreme radili, najveća odgovornost za nepravilnu liniju partijskog vodstva u pogledu oružanog ustanka kao akcione parole pada na mene. Ako se na ovu pogrešku gleda površno, onda se može izvući zaključak da ona ima sektaško „lijevi“ karakter. Takav zaključak bio bi iz osnove pogrešan. Korijeni te pogreške leže u neboljševičkim desničarskim shvatanjima koja su u to vrijeme postojala u partiji i koja su se održala i na mojem stavu u ocjeni političke situacije. Takva desničarska shvatanja jesu: a) neboljševička i u svojoj suštini desničarska orijentacija na spontanost borbe i na spontanost akcije masa; b) nerazumijevanje uloge sitne buržoazije u revolucionarnoj borbi (seljaštvo i ugnjeteni narodi) i zapravo menjševičko očekivanje da će se mase, okupljene pod vodstvom SDK (selj. dem. koalicije) „dići“ na revolucionarnu borbu protiv veliko-

srpske vojno-fašističke diktature same i nezavisno od toga da li će kompartija uspjeti da u savezu radnika, seljaka i ugnjetenih naroda osigura hegemoniju proletarijata; boljševička istina da nac. revolucionarna borba može pobjedonosno da se razvija samo pri uslovu osiguranja rad. klasi rukovodeće uloge u tom pokretu, bila je i meni, i vjerujem i većini drugih drugova teoretski jasna, ali u konkretnoj procjeni tadašnje situacije mi smo faktički na tu istinu zaboravili i u opredjeljivanju part, linije, parola i zadaća nismo se njome boljševički i dosljedno rukovodili; c) nepravilna ocjena otvoreno fašističkog dijela buržoazije ugnjetenih naroda (švercovanje oružja u Hrvatsku, naoružavanje u Mađarskoj i Italiji pojedinih hrvatskih elemenata koji su se upregli u kola italijanskog i mađarskog imperijalizma, priprema terorističkih atentata sa strane pristaša Pavelića, Perčeca, Perčevića, Sarkotića itd.). Nepravilnost te ocjene sastojala se u tome da sam ja u tim naoružavanjima hrvatskih fašističkih izabranika više gledao kao na izraz spremnosti hrvatskog naroda na revolucionarnu borbu, nego — kao što je trebalo — posledicu nastojanja jednog dijela hrv. buržoazije da borbu hrv. naroda potčini interesima imperijalističkih grupa koje vode imperijalističku borbu protiv velikosrpskog imperijalizma.

U unutrašnje partijskom pogledu glavne moje pogreške mogu se svesti na ove tri: prvo, niz pogrešaka u odabiranju kadra iz part, škole za rad u partiji, pogreške koje su olakšale silaženje part, vodstva u 1929. i 1930. sa linije Otvorenog Pisma. Kao drugo, nedovoljno i nedosljedno suzbijanje grupaških tendencija u rukovodećem partijskom aktivu, koje (tendencije) sam primijetio još za IV kongresa partije; treće, suviše kasno dolaženje k zaključku da je najbolji lijek za pojedine drugove koji su se zaglibili u grupaškoj borbi, ne drugarsko lično ubjeđivanje i popravljanje, nego odlučno uklanjanje s odgovornog posla u partiji.

Pouke iz grešaka naše partije u 1929—31. i iz grešaka pojedinih vodstava i drugova iz toga perioda moraju da postanu sastavni dio boljševizacije naše partije. Ja znam da je danas naša partija, na osnovi provođenja linije i odluka CK, unutarne partijski uglavnom zdrava i konsolidovana. Upravo zato sada je vreme da se greške iz ranijih perioda razvitka naše partije kritikuju. To je potrebno i korisno radi: 1) usvajanja iskustva iz toga perioda za sadašnji rad partije, radi izvlačenja pouka iz toga iskustva; 2) vaspitanja novog članstva; 3) provjeravanja stepena boljševiziranosti pojedinih partijskih aktivista, jer se politička sposobnost i zrelost komunista — prema Lenjinu — opredjeljava također i njihovim odnosom prema vlastitim pogreškama i nedostacima i prema partijskoj kritici tih pogrešaka.

M. Gorkić

Proleter, septembar — oktobar 1934, br. 8—9, str. 16.; *Isto*, 269—271.